

UOT: 821.513.612

Sevda Cabbarova,
Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutu,
doktorant

Sevazase@mail.ru

“DƏDƏ-QORQUD” EPOSUNDA MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİMİZİN TƏCƏSSÜMÜ

Açar sözlər: *folklor, qəhrəmanlıq, milli-mənəvi dəyərlər, müasir təfəkkür.*

Ключевые слова: *фольклор, мужество, национально-духовные ценности, современное мышление.*

Key words: *folklore, heroic, national and moral values, modern thinking.*

*Torpaq varsa – ondan yoğrulan insan var
İnsan varsa – onun ruhundan yoğrulan mənəviyyat var
Mənəviyyat varsa – ondan yoğrulan folklor var.*

Folklor-xalqların şifahi poetik yaradıcılığıdır. Folklorun tarixi ilk insan məskənlərinin meydana çıxmasına gedib çatır. Azərbaycan ədəbiyyatının, mədəniyyətinin qaynağında zəngin və dərin məzmunlu Azərbaycan folkloru durur. Mifoloji-bədii dünyagörüşün izləri folklorda və klassik ədəbiyyatda indi də özünü büruzə verməkdədir. Azərbaycan folklorunun özəlliklərindən birini - onun başqa türk xalqlarının folkloru ilə ortaq cəhətlərə malik olması təşkil edir. Azərbaycan folklorunu öyrənmək istəyiriksə, öncə türk xalqlarının folklorunu öyrənməliyik. Bu xalqların şifahi söz sənətində bir çox mətnlərin üst-üstə düşməsi həmin örnəklərin vahid etnoqrafi məkanda meydana gəlməsini göstərir. Ortaq türk folkloruna aid olan dastanlar arasında “Oğuznamə”lər xüsusi bir silsilə təşkil edir. Azərbaycan folklorunun yazılı halda bizə gəlib çatmış ən böyük abidəsi “Kitabi-Dədə Qorqud” eposudur. Xalqımızın qan və gen yaddaşı hesab olunan "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanını ulu öndər Heydər Əliyev eposu son dərəcə yüksək qiymətləndirir, "Kitabi-Dədə Qorqud"u Azərbaycan xalqının tarixinin, etnik yaddaşının, arxaik təfəkkürünün güzgüsü, nitqimizin, dilimizin, mənəviyyatımızın, ruhumuzun nəğməsi" adlandırır. Bu dastan türk təfəkkürünün dünyaya bəxş etdiyi unikal ədəbi abidədir. "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanı Azərbaycan xalqının tarixi keçmişini əks etdirən möhtəşəm sənət abidəsidir. Əsərdə vətənpərvərlik, qəhrəmanlıq, müdriklik, oğuz türklərinin dünyagörüşü, mənəvi dəyərləri, adət-ənənələri, Azərbaycan toponimləri əks olunub. Dastan dilimizin incəliklərini, tarixi hadisələri və şəxsiyyətləri, xalqımızın mədəniyyətini öyrənməkdə əvəzsiz mənbədir. "Kitabi-Dədə Qorqud" həm də dünyada dastan mədəniyyətinin zirvəsidir. [1; səh.]

Kökləri mifoloji dünyagörüşünə gedib çıxan Dədə Qorqud dastanları B.E. XI yüzilliyində "Kitabi-Dədəm Qorqud" adı altında yazıya alınmış, əlimizdə olan nüsxələr isə XVI əsrdə üzü köçürülmüş əlyazmalarıdır. Abidəni ilk dəfə tədqiqata cəlb etmiş alman şərqşünası Fridrix fon Ditsin fikrinə görə, buradakı bəzi mifoloji süjetlər, məsələn, Təpəgöz süjeti qədim Yunanıstanda yaranmış analoji süjetlərə qida vermişdir.

İndiyədək "Kitabi-Dədə Qorqud"un iki əlyazması məlumdur. Bunlardan biri - alman şərqşünası F. fon Dits tərəfindən İstanbuldan Almaniyaya aparılmış və Drezden şəhərinin kitabxanasına bağışlanmış bir müqəddimə və on iki boydan (dastandakı ayrı-ayrı əhvalatlar boy adlanır) ibarət olan Drezden nüsxəsi, o biri isə XX əsrin 50-ci illərində Vatikanda tapılmış bir müqəddimə və altı boydan ibarət nüsxədir. Ənənəyə görə, dastanların müəllifliyi Dədə Qorquda aid edilir. XIV əsr tarixçilərindən Aybək əd-Dəvadari və Fəzlullah Rəşidəddin Dədə Qorqudun Məhəmməd peyğəmbər zamanında yaşadığını və türklər tərəfindən elçi sifətilə onun yanına göndərildiyini yazmışlar. Dastanın müqəddiməsində də Dədə Qorqudun Məhəmməd peyğəmbər zamanında yaşadığı qeyd edilir. Dastanların əsas süjeti aşağıdakı on iki boyda əks olunmuşdur: "Dirsə xan oğlu Buğacın boyu", "Salur Qazanın evinin yağmalandığı boy", "Bayburanın oğlu Bamsı Beyrək boyu", "Qazan bəyin oğlu Uruz bəyin dustaq olduğu boy", "Duxa Qoca oğlu Dəli Domrulun boyu", "Qanlı Qoca oğlu Qanturalı boyu", "Qazılıq Qoca oğlu Yeynəyin boyu", "Basat Təpəgözü öldürdüyü boy", "Bəkil oğlu Əmrənin boyu", "Uşun Qoca oğlu Səgrəyin boyu", "Salur Qazan dutsaq olub oğlu Uruz çıxardığı boy", "İç Oğuza Dış Oğuz asi olub Beyrək öldüyü boy". Dədə Qorqud boylarının əsas mahiyyətini yurdun və xalqın qorunması, xeyir qüvvələri təmsil edən qədim oğuzların yadelli işğalçılara - şər qüvvələrə qarşı ölüm-dirim savaşı, öz əhəmiyyətini indi də itirməyən bir çox əxlaqi-didaktik görüşlər təşkil edir.

"Kitabi-Dədə Qorqud" dastanı xalqın mənliliyini, mənşəyini və məskəni təsdiq edir, keçmişini və gələcəyini müəyyənləşdirir, özlüyünü, bənzərsizliyini, fəlsəfi və əxlaqi baxışlarını, dünyagörüşünü və dünyaduyumunu, etik və estetik dəyərlərini göstərir, xasiyyətinin, məcazının, davranışının ən incə psixoloji çalarlarını açır, torpağın ətrini və rənglərini, dağlarının əzəmətinə, meşələrinin, çaylarının, bulaqlarının sərinliyini, çöllərinin, düzlərinin genişliyini canlandırır... Azərbaycan xalqının şah əsəri, Ana kitabı "Dədə Qorqud dastanı"dır".[2; səh.]

"Kitabi-Dədə Qorqud" dastanı xalqımızın mənəvi xəzinəsi olmaqla bərabər, həm də dünya bədii təfəkkürünün incilərindən biridir. Əsərin dəyəri, kamilliyi onun bəşəri amallara sahibliyində, milliyyətindən, dinindən asılı olmayaraq hər bir insana yüksək əxlaqi-mənəvi keyfiyyətlər aşılmasındadır.

Ədəbiyyatşünas alimlərimiz haqlı olaraq göstərir ki, "Kitabi-Dədə Qorqud" Azərbaycan mentalitetinin, bütün türk dünyasının yaradıcı dühasının əldə olan ilk ən böyük və ən mükəmməl bədii ifadəsidir.

Dastan xalqın mənliliyini, mənşəyini və məskəni təsdiq edir, keçmişini və gələcəyini müəyyənləşdirir, özlüyünü, bənzərsizliyini, fəlsəfi və əxlaqi baxışlarını, dünyagörüşünü və dünya duyumunu, etik və estetik dəyərlərini göstərir, xasiyyətinin, məcazının, davranışının ən incə psixoloji çalarlarını açır, torpağın ətrini və rənglərini, dağlarının əzəmətinə, meşələrinin, çaylarının, bulaqlarının sərinliyini, çöllərinin, düzlərinin genişliyini canlandırır. Bu əsərdə xalq ruhu, milli ruh hakimdir. [3; səh.]

"Kitabi-Dədə Qorqud" dastanı qəhrəmanlıq, igidlik, mərdlik, cəsurluq, dostluq, birlik dastanı olmaqla yanaşı, həm də namus, qeyrət, ləyaqət, insanpərvərlik kimi əxlaqi, milli-mənəvi dəyərlərlə zəngin olan və gənc nəslin tərbiyəsində mühüm rol oynayan böyük tarixi abidədir. Milli-mənəvi dəyərlərin mühüm tərkib hissəsi olan vətənpərvərlik, qəhrəmanlıq, yurd sevgisi əsərin əsas ideyasını təşkil edir. Dastanda baş sərkərdədən tutmuş böyükdən-kiciyə bütün qəhrəmanların doğma torpaqlarını qorumaq uğrunda canlarından keçməyə hazır olduqları nümayiş etdirilir. Dastanda oğuz-türk anaları vətəni müdafiə edən oğullarına tərbiyə verərək deyirlər: "Oğul dağdan uçmasın, oğul suda axmasın. Oğul azğın düşməyə əsir düşməsin".

Oğuzlarda geri dönmək, yoldaşı müdafiə etməyib qaçmaq çox ağır cəzalandırılmışdır. Qazan xan oğlunun döyüş meydanından qaçdığını zənn edib deyir: “Onu altı bölük edib, altı yolun ayırıcına tullayacam ki, kimsə döyüşdə yoldaşını qoyub qaçmasın”. Dastanda böyüməkdə olan nəslə Vətənə məhəbbət hissini aşılamaq, onlara vətəni tanımaq və sevdirmək üçün ardıcıl bilik və məlumatlar verilir. Bu məqsədlə dastanda vətənin dağları, çölləri, bulaqları, al-əlvan çəmənləri, əzəmətli qalaları, abidələri haqqında söhbətlər gedir. Məsələn, dastanda su haqqında deyilir: “Şırıl-şırıl qayalardan axan su, böyük-böyük ağacları yerindən oynadan su, bağ və bostanın zinəti su”. “Ağacılı dağlar, gözəl dağlar, gündoğan dağlar, qara dağlar, otlu-yaylaqlı uca dağlar”, – deyə onu vəsf edərkən mərd, qoçaq, qəhrəman, namus, qeyrət sahibi olan oğullar bu təmiz su və dağlarla müqayisə edilərək deyilir: “Dağın yüksəyi oğul”, “Suyun daşqını oğul”. Dastanın boylarında Azərbaycanın qədim yaşayış yerləri olan Dərbənd, Gəncə, Bərdə, Şərur, Dərələyəz, Göyçə mahalı, Borçalı, Əlincə qalası, Qaraçuq və sair yerlərin adı çəkilir ki, bu da Azərbaycanın hələ VII əsrdə nə qədər geniş ərazilərə malik olduğundan xəbər verir.

“Kitabi-Dədə Qorqud”da advermə mərasimi də qəhrəmanlıq, igidliklə bağlı olub böyük tərbiyəvi əhəmiyyət daşıyır. Oğuz adətinə görə, oğlan uşaqlarına doğularkən deyil, qəhrəmanlıq göstərdikdən sonra ad verilmişdir. Bu cəhətdən oğuz elində yaxşı ad qazanmaq üçün yaxşı işlər görmək lazım idi. Dastanda Buğac, Basat, Bamsı Beyrək, Qazan belə adlar sırasındadır.

“Kitabi-Dədə Qorqud”da ailə tərbiyəsinin aliliyi, ailədə ər-arvad münasibətlərində sədaqət, anaya məhəbbət tərbiyəsi qanun səviyyəsindədir. Dastanda Salur Qazanın düşməninə söylədiyi sözlər anaya, qadına olan münasibət baxımından çox ibrətamiz və tərbiyəvidir: “Ay Şöklü Məlik! Evimi soyub, xəzinəmi gətirmisən, sənin olsun. Şahbaz atları gətirmisən, sənin olsun. Nə qədər var-dövlətimi gətirmisən, sənin olsun. Amma dünyada anadan əziz nə var? Anamı qaytar, arvadımı, oğlumu və bütün əsirləri ver, davasız-qırğınsız geri dönək”. Bir tərbiyəçi kimi Dədə Qorqud ağıllı və müdrikdir. O, adamlara düzgün yol göstərir, müdrik məsləhətlər verir. Onun söylədiyi aşağıdakı müdrik kəlamlar dərin əxlaqi-ibrətamiz mənaya malikdir: “Təkəbbürlülük eləyəni Tanrı sevməz. Özünü uca tutan lovğa adamda ağıl olmaz. Ata qiyməyincə, yol gedilməz. İti qılınıcı çapmayınca, düşmən basılmaz. Qız anadan görməyincə, öyüd almaz, oğul atadan görməyincə, süfrə açmaz. Bu dünyada vətəndən əziz, doğma eldən qiymətli nə var? Ata qədri bilməyən namərd oğul doğulmasa yaxşıdır. Qarı düşmən dost olmaz. Yalan söz dünyada olunca, olmasa yaxşıdır. Kişi malına qiyməyincə, adı çıxmaz. Qonağı gəlməyən evlər yıxılsa yaxşıdır”.

Dədə Qorqudun təbliğ etdiyi müsbət mənəvi- əxlaqi keyfiyyətlər bu gün üçün də aktualdır: “Şəxsi mənafeyin güdülməməsi, hər şeyin xalq üçün edilməsi”, “Aca çörək, yalına ayaqqabı, pulsuza pul vermək”, “Qan tökməmək, qonşularla dinc yaşamaq”, “Mənəviyyətə təmiz, pak ürəkli olmaq”, “Qadına hörmət və ehtiram bəsləmək, anaya, ataya sonsuz hörmət və ehtiram göstərmək”, “Qadının ailə, ər namusunu ölümdən üstün tutması”, “Cəsarətli, çevik, qorxmaz, güclü olmaq”, “Gözəllikdən zövq almağı bacarmaq”, “Dosta rəğbət, düşməne nifrət bəsləmək”, “Mərd olmaq, dostə sədaqət göstərmək, şərtə əməl etmək”, “Ağıllı, tədbirli olmaq, düşmənin hiyləsinə uymamaq”. [4; səh.]

Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının həyatiliyi burasındadır ki, o, şəxsiyyət tərbiyəsində qaranlıq və işıqlı tərəfləri açıq-aydın göstərir: humanizmi və qəddarlığı, xeyirxahlığı və bədxahlığı, sadəliyi və lovğalığı, doğrunu və yalanı, əmin-amanlığı və

savaşı, dostluğu və düşmənçiliyi qabarıq şəkildə əks etdirir və insanları ən yüksək mənəvi, əxlaqi keyfiyyətlərə səsləyir. [5 səh.]

Qloballaşma və integrasiya olduğu bir zamanda hər bir xalqın milli özünəməxsusluğunu göstərən ən vacib amil kimi, mədəni irsin tədqiqi və mühafizəsi dünyanı düşündürən aktual mədəni problemə çevrilib. Azərbaycan xalqının mədəni irsinin öyrənilməsi və mühafizəsi problemləri Azərbaycan elmi qarşısında yeni vəzifələr müəyyən edib. Milli-mənəvi dəyərlərin son yüz ildə sürətlə dəyişdiyi, zənginləşdiyi bir vaxtda folklor anlayışının yeni münasibətlər baxımından tədqiqi vacib məsələlərdən biridir. Urbanizasiya, köçlər, qaçqınlar problemi, texnologiyanın sürətli inkişafı yeni-yeni folklor materiallarının yaranmasına və ya ən azından əski nümunələrin şəkil dəyişməsinə səbəb olur ki, bunların araşdırılması qloballaşan dünyaya ayaq uydurmaq baxımından olduqca önəmlidir. Müasir folklor dedikdə məhz yuxarıda sadalanan amillərin etnik mədəni kontekstdə yeri, rolu və funksiyası başa düşülür. Sürətlə dəyişən dünyamızda mənəvi dəyərlərin qorunması və gələcək nəsillərə ötürülməsi üçün folklor sahəsində də gərəkli dəyişikliklərin edilməsi vacib məsələlərdən biridir.

Ədəbiyyat:

1. Əliyev H. Milli varlığımızın mötəbər qaynağı // Dədə Qorqud dünyası (məqalələr). - Bakı: Öndər Nəşriyyat, 2004.
2. Vahabadə B. Qorqud obrazı və tarixi-ictimai hadisələr // Ədəbiyyat və incəsənət. - 1979. - İyun.
3. Abdulla B. «Kitabi-Dədə Qorqud»un poetikası. - Bakı: Elm, 1999. - 224 s.
4. Anar. Dədə Qorqud dünyası. - Bakı: YNE, 1999. -192 s.
5. Cəfərov N. Azərbaycan xalqının Çah əsəri // Azərbaycan. - 1998. - № 9. - S. 4-6 83.

Севда Джаббарова

ВОПЛОЩЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНО-ДУХОВНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ЭПОСЕ «КИТАБИ ДЕДЕ-КОРКУТ»

Резюме

В эпоху глобализации и интеграции наиболее важным фактором каждой нации является национальная идентичность, исследование культурного наследия своего народа, а проблема защиты мировой культуры становится насущной. Эпос «Китаби Деде-Коркут» является величественным памятником искусства, отображающим легендарную историю народа. Географические названия и слова в эпосе отражают патриотизм, героизм, мудрость, ценности, традиции, мировоззрение и бытие огузских племен.

Sevda Cabbarova

**THE INCARNATION OF NATIONAL MORAL VALUES IN “DADA-
GORGUD” EPOS**

Summary

In the era of globalization and integration is the most important factor of any nation, national identity, cultural heritage research and protection of the world cultural problem has become a pressing concern. "The Book of Dede Korkut" magnificent epic depicting the history of the art monument. Geographical names and words in the epic reflect patriotism, heroism, wisdom, values, traditions, outlook and being Oguz tribes.